

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

БАБАКІНА О.О.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Відродження національної школи й реформування освіти в Україні є вимогою часу. Цей процес зумовлений змінами в суспільно-політичному житті та засвідчений Законом України “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття), Концепцією мовної освіти.

Зі зміною соціально-політичних функцій української мови на сучасному етапі, наданням їй на конституційному рівні статусу державної спостерігається переорієнтація мети навчання мови в освітніх закладах України. У проекті Державного освітнього стандарту з української мови (початкова ланка) визначено мету її навчання, яка полягає, насамперед, у формуванні в учнів вміння будувати висловлювання в межах доступних для них тем і типів текстів. “Зміст і процес навчання при цьому мають будуватися на основі комунікативно-діяльнісного підходу” [2, с. 59].

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь – одна з основних проблем сучасної методики навчання мови, оскільки “відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями та практичними мовленнєвими вміннями позначається на кількісних і якісних характеристиках мовлення, породжує різного типу мовленнєві помилки й недоліки” [5, с. 14]. З метою запобігання їм, окрім опанування теорії мови, “школярів необхідно вчити орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, відповідно до цього добирати зміст та мовні засоби для вираження думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування” [6, с. 71].

На взаємозв’язку шкільної мовної освіти з реальними потребами життя наголошували педагоги й лінгвісти ХІХ ст. М.Ф. Бунаков, Ф.І. Буслаєв, І.І. Срезневський, К.Д. Ушинський, П.Ф. Фортунатов, В.П. Шереметьєвський та ін. За перебудову шкільного курсу мови, враховуючи комунікативно-діяльнісний підхід до її вивчення, виступають сучасні вітчизняні й зарубіжні вчені-методисти Д.М. Богоявленський, М.С. Вашуленко, В.І. Капінос, Л.М. Симоненкова, Л.В. Скуратівський, А.Є. Супрун, Л.П. Федоренко та ін.

На комунікативну спрямованість уроків рідної мови й мовлення вказують Л.О. Варзацька, Н.А. Гац, В.Т. Горбачук, Д.М. Кравчук, Т.Ф. Потоцька, М.В. Сокирко, Г.О. Фомічова, О.Н. Хорошковська, Г.Т. Шелехова та ін.

Мета статті – обґрунтувати психолого-педагогічні та методичні аспекти формування в молодших школярів комунікативно-мовленнєвих умінь.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що “знання з граматики збагачують мовлення в морфологічному й синтаксичному аспектах, особливо велике значення вони мають для упорядкування мовлення, усунення мовленнєвих недоліків, які порушують граматичні норми літературної мови” [7, с. 325]. За твердженнями психологів, дидактів і методистів, вміння формуються на основі знань, зокрема, комунікативно-мовленнєві вміння потребують відповідних знань

теорії мови. Водночас аналіз шкільної програми, навчально-методичної літератури для 1–4 класів, недоліки існуючої практики переконують, що методика ознайомлення учнів початкових класів із частинами мови як важливим засобом удосконалення їхніх комунікативно-мовленнєвих умінь розроблена недостатньо.

Таким чином, потреба в удосконаленні змісту та методів навчання рідної мови в початковій школі, недостатня науково-методична розробленість проблеми розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів визначили актуальність проблеми та вибір теми дослідження.

Загальна середня освіта має забезпечити умови для інтелектуального, соціального, морального й фізичного розвитку учнів, виховання громадянина-патріота, а в стратегічному плані закласти базис для формування демократичного суспільства, яке визнає освіченість, вихованість, культуру найвищою цінністю, незамінними чинниками стабільного, прискореного розвитку України. Початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток. Пріоритетними в початкових класах є виховні, загальнонавчальні й розвивальні функції.

У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логіко-мовленнєвими, пізнавальними та контрольними вміннями й навичками, особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному середовищі, співпраці в різних видах діяльності. Освітніми результатами цього етапу школи є повноцінні читацькі, мовленнєві, обчислювальні уміння й навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках і залежностях, розвинені сенсорні уміння, мислення, уява, пам'ять, здатність до творчого самовираження, особистісно-ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, уміння виконувати творчі завдання.

Курс української мови – важлива складова загального змісту початкової освіти, оскільки “мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й виступає основним засобом опанування всіх інших шкільних дисциплін” [1, с. 21]. Основна мета цього курсу – забезпечити розвиток, удосконалення умінь і навичок усного мовлення (слухання-розуміння, говоріння); навчити дітей читати й писати, працювати з дитячою книжкою, будувати зв'язні писемні висловлювання; сформувані певне коло знань про мову та мовні уміння; забезпечити мотивацію вивчення рідної мови.

У процесі початкового навчання української мови “поглиблюються уявлення школярів про навколишній світ, розвивається їхнє образне й логічне мислення; здійснюється патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання учнів” [3, с. 54]. Навчання української мови має бути спрямованим на розвиток у дітей, крім загальномовленнєвих, ще й загальнонавчальних умінь: організаційних, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних. Також важливо формувати в школярів почуття відповідальності за виконуване завдання, готовність самостійно працювати з новим, доступним за складністю навчальним матеріалом, мати власну думку з приводу обговорюваних питань, обґрунтовувати її.

У початковій школі діти ознайомлюються з усіма основними частинами мови. Вивчення частин мови в початкових класах має на меті ознайомлення учнів з такими самостійними частинами мови, як: іменник, прикметник, дієслово, числівник, особові займенники, прислівник, – і зі службовою частиною мови прийменником (без уживання термінів “самостійні” і “службові” частини мови). Також формується

усвідомлення того, що кожне слово є назвою предмета, ознаки чи дії й відповідає на певне запитання. Відбувається й засвоєння орфографічних правил, таких як правопис відмінкових закінчень іменників і прикметників, особових закінчень дієслів тощо; розвиток усного й писемного мовлення учнів шляхом збагачення словника новими іменниками, прикметниками чи дієсловами; уточнення змісту окремих слів, розвитку вміння добирати слова для передачі своїх думок.

Взаємопов'язане вивчення компонентів мовної системи – це одна з визначальних умов шкільного навчання. Ідея вивчення мови в школі як цілісного явища вперше набула розвитку в працях К.Д. Ушинського. Принцип взаємопов'язаного вивчення лексики, фонетики, етимології, синтаксису, орфографії був упроваджений у його “Рідному слові”.

Історія розвитку школи свідчить про те, що коли одній зі сторін мови приділяється в школі більше уваги або будь-яка сторона ізолюється із загальної системи роботи з мови, то навчання не буде оптимально результативним і виникає необхідність його перебудови.

Аналіз мовознавчої літератури та лінгвістичних наукових розвідок дав змогу визначити семантичні й граматичні функції та семантико-стилістичні властивості частин мови, їх роль як засобу розвитку комунікативно-мовленневих умінь. Це є важливим теоретичним підґрунтям для ознайомлення молодших школярів з іменниками, прикметниками, дієсловами, числівниками, прийменниками, сполучниками, частками на теоретично-практичному рівні, на що націлює комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення шкільного курсу рідної мови.

Питання комунікативно-діялісного підходу до змісту й процесу навчання мови, можливість засвоєння молодшими школярами різних аспектів мови як засобу спілкування, усвідомлення суспільної ролі мови та її функцій, що реалізуються в мовленні кожної людини, порушуються останнім часом на всіх рівнях: лінгвістичному, психологічному, педагогічному [4, с. 87–88].

Як показує аналіз досліджуваної проблеми, “комунікативно-мовленнєві вміння як об’єкт вивчення являють собою складні психофізіологічні та інформаційно-діяльнісні явища” [5, с 5]. Зіставлення різних визначень комунікативних і мовленневих умінь дало змогу зробити узагальнення: комунікативно-мовленнєві вміння – це здатність мовця забезпечити правильне застосування словесних і невербальних засобів з метою ефективної взаємодії з учасниками акту спілкування.

У процесі дослідження нами визначено перелік комунікативно-мовленневих умінь, якими повинні оволодіти молодші школярі:

- уміння ставити запитання, висловлюючи подив, сумнів, уточнення, здогад, передбачення;
- уміння констатувати, виражаючи погодження, підтвердження, судження, наслідок, посилення, обіцянку;
- уміння заперечувати, висловлюючи відмову, заперечення, непогодження;
- уміння спонукати до дії, висловлюючи прохання, запрошення, наказ, пропозицію, побажання.

До цього треба додати основні комунікативні ознаки мовлення: правильність, чистота, точність, логічність, виразність, образність, доступність, дієвість, доцільність. Зазначені характеристики мовлення можна розглядати як лінгвістичну інтерпретацію типології комунікативно-мовленневих умінь, яка ґрунтується на змістовому, композиційному та функціональному аспектах мовлення.

Нині особливу увагу приділяють обґрунтуванню, відображенню в програмах та реалізації в навчально-методичних комплексах ідеї міжрівневих мовних зв'язків. У сучасній лінгвістичній науці визначено п'ять основних рівнів мови: фонетико-фонематичний (фонологічний), лексико-семантичний, словотворчий, морфемно-морфологічний і синтаксичний. Діалектична єдність існуючих сторін (рівнів) мови виражається в її комунікативній функції, де кожен із названих мовних компонентів органічно взаємопов'язаний з іншими.

Структуру початкового курсу української мови, яка існує сьогодні в чотирирічній початковій школі, побудовано за принципом змістового узагальнення. Цей принцип, визначений В.В. Давидовим, полягає в тому, що засвоєння знань загального й абстрактного характеру передують знайомству з більш частковими та конкретними знаннями – останні мають бути виведені з перших як зі своєї єдиної основи.

Сучасне суспільство має потребу у високоосвічених та ініціативних молодих людях, здатних творчо реформувати суспільство, збільшити інтелектуальний потенціал країни, відновити її духовну культуру. Тому учні мають бути підготовленими до нових суспільних відносин, до труднощів в умовах конкурентної діяльності, соціально захищеними, бути морально стійкими, соціально загартованими, здоровими фізично й психічно. І головне – повинні бути здатні до саморозвитку, до безупинного вдосконалювання себе.

Виконати такі завдання неможливо в рамках традиційної технології – педагогіки вимог, заснованих на зовнішній мотивації діяльності учнів, на примусі. У новій технології ставка робиться на внутрішні особистісні чинники мотивації учнів, на властиві дітям природні потреби саморозвитку, на прагнення до самовираження, самоствердження, самовизначення й самоврядування.

Методи шкільного навчання й виховання не повинні вирізнятися авторитарністю, а на рівні забезпечувати дитині свободу вибору діяльності, подолання пасивності учнів, вироблення в них стійкої мотивації до навчання.

Стратегія модернізації освіти передбачає поліпшення якості освіти. Одним зі шляхів оновлення змісту освіти є впровадження компетентнісного підходу до організації навчального процесу на уроках української мови. Від формування знань і вмінь треба рішуче перейти до реалізації компетентного підходу на уроках української мови. Стратегія переходу має охоплювати модернізацію стандартів, а саме: орієнтацію їх на розвиток ключових компетентностей, на набуття вмінь використовувати здобуті знання й так підготуватися до праці в умовах сучасного світу; запровадження таких методик навчання, які передбачають самостійне опрацювання різноманітних джерел, стимулюють діалогічний характер навчального процесу, самостійність думки, презентацію результатів осмислення навчального матеріалу; переорієнтацію у викладанні української мови на функціональний підхід, у результаті якого учень досліджуватиме функціонування лінгвістичних одиниць у текстах різних стилів, типів і жанрів мовлення та створюватиме на основі здобутих знань власні тексти; відмову від програм змісту на користь програм на базі стандарту [8, с. 158].

Використання останніх забезпечуватиме набуття таких умінь: планувати, організовувати й оцінювати власне навчання та відчувати особисту відповідальність за його результати; досягати порозуміння в різних ситуаціях, презентувати власну думку й уважно ставитися до поглядів інших людей, досконало володіти українською мовою; уміти виступати публічно; розв'язувати проблеми творчо; віднаходити, впорядковувати й використовувати інформацію з різних джерел та ефективно послуговуватися інформаційними технологіями; мислити критично й творчо.

Запровадження компетентнісного підходу потребує формування змісту з огляду на бажаний кінцевий результат (набуття бажаних компетентностей – предметних чи ключових), а потім відбирати й структурувати зміст, який може забезпечити досягнення цього результату. Важливим стає не наявність в індивіда внутрішньої організації знань, особистих якостей і здібностей, а здатність застосовувати компетентності в житті та навчанні.

Основна засада компетентнісно спрямованої освіти полягає в реалізації принципу “навчатись діючи”. Необхідно чітко усвідомити, що в загальноосвітній школі в предмета “Мова” додалася ще одна роль – забезпечувати реалізацію компетентностей (учень має здобути не просто знання, вміння й навички, а ґрунтовані на них та на досвіді, цінностях, нахилах компетентності). Якщо раніше робили ставку на здобуття знань, нині – на вміння оперувати здобутими знаннями, використовувати їх на різних рівнях власного життя.

Компетентнісний підхід полягає в зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності й соціальної практики. Перспективність компетентнісного підходу полягає в тому, що він передбачає високу готовність учнів до успішної діяльності в різних сферах.

Висновки. Отже, комунікативно-мовленнєвий аспект набуває ще більшого значення у процесі освіти школярів та полягає у формуванні різних видів комунікативних компетентностей, які сприяють розвитку міжособистісного спілкування засобами мистецтва слова.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Дерев'яно М.Л. Вивчення граматичного матеріалу як ефективний засіб удосконалення мовленнєвих умінь / М.Л. Дерев'яно // Зміст і технології шкільної освіти : матеріали звітної наукової конференції Інституту педагогіки АПН України. – К. : Педагогічна думка, 2005. – Ч. 1. – С. 59–60.
3. Дорошенко С.І. Розвиток мовлення молодших школярів / С.І. Дорошенко. – К. : Освіта, 1987. – 124 с.
4. Методика викладання української мови : навч. посіб. / [С.І. Дорошенко та ін.]. – К. : Вища школа, 1992. – 380 с.
5. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти : навч. посіб. / Л.О. Калмикова. – К. : НМЦВО, 2003. – 229 с.
6. Мельник О. Наукове проектування навчання мовлення / О. Мельник // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 71–79.
7. Петрук О.М. Аспекти комплексної методики вивчення граматичного матеріалу та формування мовленнєвих умінь на функціональній основі / О.М. Петрук // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі : збірник наукових праць. – Рівне, 2003. – С. 324–327.
8. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я. Савченко. – К. : Магістр, 1997. – 255 с.

БИКОВСЬКИЙ Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГУРТКІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Інформаційні технології стали невід'ємною складовою життєдіяльності сучасного суспільства. Вони великою мірою визначають подальший економічний та суспільний розвиток людства. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що інформаційні технології є предметом досліджень багатьох учених. Зокрема, психолого-педагогічним аспектам використання інформаційних технологій у навчальному процесі присвячені праці В.П. Беспалька, О.М. Леонтєва,